

درس تاریخ تفسیر قرآن

جلد اول

(از عصر نزول تا پایان سیدت صغرا)

حجت الاسلام والمسلمین علی اکبر بابایی

دانشیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

تلخیص و تنظیم: حجت الاسلام حسن صادقی

پاییز ۱۳۹۲

بابایی، علی اکبر، ۱۳۳۳ -

درس نامه تاریخ تفسیر قرآن / علی اکبر بابایی؛ تلخیص و تنظیم حسن صادقی. - قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی؛ پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۲.
ج ۲.

ISBN: 978-964-411-734-3

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه. ج. ۱: [۳۴۲] - ۳۵۶.

نمایه

منابع: ج. ۱. از عصر نزول تا پایان غیبت صغریا.

قرآن، تفاسیر - تاریخ تفسیر و نقد. الف. صادقی، حسن، تنظیم کننده. ب. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی. ج. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، د. سازمان سمت. ه. عنوان.

۲۹۷ / ۱۹

BP ۳ / ۴ ۱۳۹۲

۲۶۸۳۳۹۸

شماره کتاب شناسی

درس نامه تاریخ تفسیر قرآن - ج ۱ (عصر نزول تا پایان غیبت صغریا)

مؤلف: حجت الاسلام والمسلمین علی اکبر بابایی

تلخیص و تنظیم: حجت الاسلام حسن صادقی

ناشران: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی؛ پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۲

تعداد: ۱۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: نقش

چاپ: قم - نگارش

قیمت: ۱۰۰/۰۰۰ ریال

کلیه حقوق برای ناشران محفوظ، و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلا منع است

قم: خیابان شهید، کوی ۲۴ (ممتاز)، پلاک ۲۸، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، تلفن: ۰۲۵۳۷۷۴۳۳۲۶-۰۹۱۲۳۵۲۶۷۰۶

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵۳۲۱۱۱۱ (انتشارات: ۳۲۱۱۱۳۰۰) نمابر: ۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۱۵۱ - ۳۷۱۸۵ • تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی اُسکو، تلفن: ۰۶۶۴۰۲۶۰۰ و ۰۲۱۶۶۹۷۸۹۲۰

Website: www.rihu.ac.ir

Email: info@rihu.ac.ir

تهران: بزرگراه آل احمد، تقاطع پل یادگار امام، روبه روی پمپ گاز، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، تلفن: ۰۴۴۳۴۶۲۵۰۵۲، نمابر: ۰۴۴۳۴۸۷۷۷ • تهران: خ انقلاب، خ ایوریجان، ش ۱۰۷ و ۱۰۹ - تلفن: ۰۶۶۴۰۵۶۷۸، نمابر: ۰۶۶۴۰۵۶۷۸

Website: www.samt.ac.ir

Email: info@samt.ac.ir

سخن ناشران

نیاز گسترده علمی و حوزوی و دانشگاهی به متون فقهی با نگرش اسلامی در رشته‌های علوم انسانی، حقیقتی انکارناپذیر است. برای رفع این نیاز، مراکز پژوهشی با توجه به محدودیت‌های موجود می‌توانند با یاری و همکاری یکدیگر، آثاری مشترک تدوین و عرضه کنند تا افزون بر ارتقای علمی و کیفی پژوهش‌ها، از تکرارها و موازی‌کاری‌ها جلوگیری شود. از این رو، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) برای نیل به اهداف یادشده، نخستین کار مشترک سه‌جانبه خود را با عنوان *درس‌نامه تاریخ تفسیر قرآن - ج ۱* (از عصر نزول تا پایان غیبت صغری) به جامعه علمی تقدیم می‌کنند.

کتاب پیش رو، برگرفته از کتاب *تاریخ تفسیر قرآن* است که در گروه قرآن‌پژوهی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تدوین، و در معاونت پژوهشی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، تلخیص، تنظیم و به متن آموزشی تبدیل شده است. این کتاب به‌عنوان متن درس «تاریخ تفسیر» برای دانشجویان سنی الهیات، گرایش «علوم قرآن و حدیث» در مقطع کارشناسی، طلاب علوم دینی و دیگر علاقه‌مندان به حوزه تفسیر و معارف قرآن تدوین شده است.

امید است که مورد عنایت استادان و صاحب‌نظران حوزه و دانشگاه قرار گیرد و با پیشنهادهای ارزشمند و راه‌گشای خود ما را در غنی‌سازی این اثر یاری رسانند.

سازمان سمت

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

بسم الله الرحمن الرحيم

علوم انسانی در حکم مجموعه قواعد تنظیم حیات انسان در بخش نرم‌افزاری فرهنگ و تمدن بشری، علوم و معارفی است که به صورت روشمند از رفتارها، باورها، نگرش‌ها، احساسات و همه پدیده‌های انسانی معنادار بحث می‌کند و از مصادیق یقینی آن فلسفه، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، علوم تربیتی، علوم اقتصادی، علوم سیاسی، مدیریت و حقوق است.

تحول در حوزه‌های علوم، به ویژه در علوم انسانی از فرازهای مورد تأکید حضرت امام خمینی^ع و مطالبات جدی روح معظّم‌الاسلام^{ره} به ویژه در سال‌های اخیر است. اهمیت این تحول، در مطالعات علوم انسانی نیایند و ترتیب بر آن، به ویژه رشد و توسعه شتابان دانش و فرهنگ در عرصه جهانی ریشه دارد. در آن، از یک سو انسان، به عنوان اشرف مخلوقات و از دیگر سو روابط او با دیگران در عرصه فکری مطرح است و از این جهت این علوم بر علوم دیگر تقدم دارد. به واقع، رسالت مهم انسانی این علم، ساختن انسان، پرورش شخصیت و توجه به شأن وجودی او و در یک نگاه پدیدارشناسی او به سرمنزل مقصود و هدایت به سوی مرتبه انسان کامل است.

ایران اسلامی از بنیان‌های تمدنی غنی و توانمندی‌های فراوان در درون و برون محیط‌های دانشگاهی و حوزه‌های علمی برخوردار است، و از این جهت برای رشد و پرورش و ورود به عرصه‌های علمی و تولید دانش بومی در حوزه‌های علوم انسانی فراهم است. به پشتوانه چنین میراث گران قدری، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^ع پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) با حمایت مالی معاونت آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری که رسالت و تکلیف اصلی آن تلاش برای تعمیق و گسترش علوم، معارف و ارزش‌های انسانی اسلامی و تطابق هرچه بیشتر رشته‌ها و درس‌های دانشگاهی با نیازهای جامعه و کاربردی کردن آنها و

تحول در ارتقای علوم انسانی با تقویت جایگاه و منزلت این علم است، زمینه‌های چاپ این اثر را فراهم آورده است.

از استادان، فرهیختگان و صاحب‌نظران ارجمند می‌خواهیم تا با همکاری و راهنمایی‌های ارزشمند خود، این معاونت را در جهت نقد کتاب پیش رو و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه علمی یاری فرمایند.

معاونت آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

www.ketab.ir

فهرست مطالب

۱۹.....	پیش‌گفتار
---------	-----------

درس اول: کلیات

۲۳.....	مقدمه
۲۴.....	معنای تفسیر
۲۶.....	معنای تأویل
۲۹.....	باطن قرآن کریم
۳۰.....	تاریخ تفسیر قرآن کریم
۳۱.....	اهمیت بحث
۳۳.....	پیشینه
۳۶.....	چکیده
۳۷.....	خودآزمایی
۳۷.....	منابعی برای مطالعه بیشتر
۸.....	پژوهش

درس دوم: تفسیر در عصر رسالت

۴۱.....	مقدمه
۴۱.....	عصر رسالت و آغاز تفسیر
۴۲.....	دلایل تفسیر شدن قرآن از سوی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله
۴۲.....	۱. تحلیل عقلی
۴۳.....	۲. قرآن کریم
۴۴.....	۳. روایات
۴۶.....	مفسران عصر رسالت

۴۸		مأخذ تفسیر در عصر رسالت
۴۹		۱. فهم عرفی یا فهم خود پیامبر ﷺ
۵۰		۲. قرآن
۵۱		۳. تلقی از جبرئیل
۵۱		۴. وحی خداوند
۵۴		ترین دانشجوی تفسیر در عصر رسالت
۵۸		تفسیر همه قرآن در عصر رسالت
۵۹		ثبات تفسیر در عصر رسالت
۶۲		آثار تفسیری عصر رسالت
۶۴		ویژگی تفسیر در عصر رسالت
۶۵		چکیده
۶۷		خودآزمایی
۶۷		منابعی برای مطالعه بیشتر
۶۸		پژوهش

درس سوم: تفسیر در عصر حضور امامان معصومین و مفسران برگزیده خدا

۷۱		مقدمه
۷۲		امامان معصوم و عصر حضور ایشان
۷۳		استمرار تفسیر در عصر حضور امامان معصومین
۷۶		مفسران عصر حضور
۷۷		مفسران برگزیده خدا
۷۸		شواهد مفسر بودن امامان معصومین
۷۸		۱. روایات شئون امامان معصومین
۷۹		۲. تفسیرهای مأثور از امامان معصومین
۷۹		دلایل برگزیده خدا بودن این دسته از مفسران
۸۰		۱. حکمت خدا و نصوص امامت

۸۱	۲. حدیث ثقلین
۸۴	۳. روایات صریح
۸۶	نتیجه‌گیری
۸۸	چکیده
۸۹	خودآزمایی
۹۰	منابع برای مطالعه بیشتر
۹۰	پژوهش

درس چهارم: نقش مفسران برگزیده در تفسیر قرآن

۹۳	۱. حفظ دانش و آثار تفسیری رسول خدا ﷺ
۹۵	۲. تعلیم تفسیر و تعمیق مطالعه آیه
۹۷	۳. آموزش روش صحیح تفسیر
۱۰۰	۴. هشدار به مفسران فاقد صلاحیت
۱۰۰	۵. تحذیر از تفسیر به روش‌های انحرافی
۱۰۱	۶. تخطئه تفسیرها و برداشت‌های نادرست از آیات
۱۰۲	۷. نفی اسرائیلیات
۱۰۴	چکیده
۱۰۴	خودآزمایی
۱۰۵	منابعی برای مطالعه بیشتر
۱۰۵	پژوهش

درس پنجم: مفسران صحابی

۱۰۹	مقدمه
۱۱۰	مفسران صحابی
۱۱۳	جایگاه تفسیری امیر مؤمنان علی (ع) در دیدگاه اهل تسنن
۱۱۴	بررسی وضعیت تفسیری شماری از صحابیان

۱۱۴	۱. ابی بن کعب (م ۲۲ق)
۱۱۶	۲. ابن مسعود (م ۳۲ق)
۱۱۸	۳. زید بن ثابت (م ۴۵ق)
۱۱۹	۴. عایشه (م ۵۸ق)
۱۲۰	۵. ابن عباس (م ۶۸ق)
۱۲۱	۶. جابر بن عبدالله انصاری (م ۷۸ق)
۱۲۳	حیدر
۱۲۴	خود آزمای
۱۲۵	منابعی برای مطالعه بیشتر
۱۲۵	پژوهش

فصل ششم: مفسران تابعی (۱)

۱۲۹	مقدمه
۱۲۹	مفسران تابعی
۱۳۰	۱. میثم تمار (متوفای ۶۰ ق)
۱۳۱	۲. علقمة بن قیس (م ۶۲ ق)
۱۳۳	۳. مسروق بن اجدع (م ۶۳ ق)
۱۳۴	۴. عمرو بن شریک (م ۶۳ ق)
۱۳۴	۵. عبیده بن قیس بن عمرو سلمانی کوفی (م ۷۲ ق)
۱۳۵	۶. مرة همدانی کوفی (م ۷۶ ق)
۱۳۶	۷. زربن خثیش (م ۸۳ ق)
۱۳۷	۸. ابوالعالیه زفیع بن مهران ریاحی بصری (م ۹۳ ق)
۱۳۷	۹. ابوسلیمان زید بن وهب جُهَنی کوفی (م ۹۳ ق)
۱۳۸	۱۰. سعید بن مسیب (۱۵ یا ۱۹-۹۴ ق)
۱۳۹	۱۱. سعید بن جبیر (۹۵-۴۶ ق)
۱۴۰	۱۲. ابراهیم نخعی (م ۹۶ ق)

۱۴۱	۱۳. میزان بصری (م ۱۰۰ق به بعد)
۱۴۱	۱۴. ابوالقاسم ضحاک بن مزاحم هلالی خراسانی (م ۱۰۲ق)
۱۴۲	۱۵. جابر بن زید (م ۱۰۳ق)
۱۴۳	۱۶. مجاهد بن جبر مکی (۲۱-۱۰۴ق)
۱۴۳	۱۷. ابوعبدالرحمان طاووس بن کیسان یمانی (م ۱۰۶ق)
۱۴۴	چک
۱۴۵	خرانداز
۱۴۵	منابعی برای مطالعات
۱۴۶	پژوهش

درباره هفتم: مفسران تابعی (۲)

۱۴۹	مقدمه
۱۴۹	۱۸. ابوعبدالله عَکْرَمَةُ بن عبدالله بن عَکْرَمَةُ شمشیری (۲۷-۱۰۲ق)
۱۵۰	۱۹. ابوعمر و عامر بن شراحیل شَعْبِی کوفی (۱۱۰ق)
۱۵۱	۲۰. ابوسعید حسن بن ابی الحسن بصری (۱۰۱-۱۱۰ق)
۱۵۲	۲۱. ابوالحسن عطیة بن سعد عوفی جدلی کوفی (م ۱۱۱ق)
۱۵۳	۲۲. ابومحمد عطاء بن ابی زبایح قریشی ملکی (۲۷-۱۱۴ق)
۱۵۴	۲۳. ابوالخطاب قتادة بن دعامة سدوسی بصری (۱۱۷-۱۶۱ق)
۱۵۴	۲۴. ابوحمزه محمد بن کعب قرظی مدنی (۴۰-۱۲۰ق)
۱۵۵	۲۵. ابوالحسن زید بن علی بن الحسین هاشمی مدنی (۷۹-۱۲۱ق)
۱۵۶	۲۶. ابومحمد اسماعیل بن عبدالرحمان کوفی معروف به سدی کبیر (م ۱۲۷ق)
۱۵۷	۲۷. ابوعبدالله جابر بن یزید جعفی کوفی (م ۱۲۸ق)
۱۵۷	۲۸. یحیی بن یَعْمَر (م ۱۲۹ق)
۱۵۸	۲۹. عطاء بن ابی مسلم خراسانی (۱۳۵-۱۵۰ق)
۱۵۸	۳۰. ابوعبدالله زید بن اسلم عدوی مدنی (م ۱۳۶ق)
۱۵۹	۳۱. ابومحمد عطاء بن سائب ثقفی کوفی (م ۱۳۶ق)

۱۵۹.....	۳۲. ربیع بن انس بکری بصری خراسانی (م ۱۳۹ق)
۱۶۰.....	۳۳. داوود بن ابی هند قشیری سرخسی بصری (۵۰-۱۳۹ق)
۱۶۰.....	۳۴. ابوسعید ابان بن تغلب بکری کوفی (م ۱۴۱ق)
۱۶۱.....	۳۵. ابوالنصر محمد بن سائب کلبی کوفی (م ۱۴۶ق)
۱۶۲.....	۳۶. ابو حمزه ثابت بن دینار ثمالی کوفی (م ۱۵۰ق)
۱۶۳.....	۳۷. ابوالجارود زیاد بن منذر همدانی کوفی (م ۱۵۰ق)
۱۶۳.....	۳۸. ابوروق عطیه بن حارث همدانی کوفی (...)
۱۶۵.....	پیکیده
۱۶۶.....	خودا ز من
۱۶۶.....	منابعی برای سالک
۱۶۶.....	پژوهش

درس هفتم: مفسران پس از تابعان قاعصر غیبت صغری

۱۷۱.....	مقدمه
۱۷۱.....	مفسران پس از تابعان
۱۷۲.....	۱. ابوبصیر یحیی بن قاسم (م ۱۵۰ق)
۱۷۲.....	۲. ابوجعفر محمد بن علی بن ابی شعبه حلبی (...)
۱۷۳.....	۳. مقاتل بن سلیمان (م ۱۵۰ق)
۱۷۴.....	۴. عبدالملک بن عبدالعزیز بن جریج (۸۰-۱۵۰ق)
۱۷۵.....	۵. اسماعیل بن ابی زیاد سکونی
۱۷۵.....	۶. ابوعلی وهب بن حفص جزیری (...)
۱۷۶.....	۷. هشام بن سالم جوالیقی کوفی (...)
۱۷۶.....	۸. ابوبسطام شعبه بن حجاج (۸۲-۱۶۰ق)
۱۷۷.....	۹. ابن وضاح (...)
۱۷۷.....	۱۰. ابو عبدالله محمد بن خالد بن عبدالرحمان برقی (...)
۱۷۸.....	۱۱. وکیع بن جراح رؤاسی کوفی (۱۲۷-۱۹۷ق)

نتیجه گیری	۱۸۷
چکیده	۱۸۹
خودآزمایی	۱۹۰
منابعی برای مطالعه بیشتر	۱۹۰
پژوه	۱۹۱

درس نهم: آثار تفسیری عصر حضور

مقدمه	۱۹۵
کتاب‌های موجه	۱۹۶
۱. تفسیر عرفانی منسوب به امام صادق (ع)	۱۹۶
۲. التفسیر الصوفی للقرآن عند امام صادق (ع)	۱۹۷
۳. التفسیر المنسوب الی الامام ابی محمد الحسن بن علی العسکری (ع)	۱۹۸
۴. التفسیر المأثور عن عمر بن الخطاب (م ۲۳)	۲۰۰
۵. آثار تفسیری عایشه (م ۵۷ق)	۲۰۰
۶. تنویر المقباس من تفسیر ابن عباس	۲۰۱
۷. غریب القرآن فی شعر العرب (سؤالات نافع بن الازرق عن ابن عباس)	۲۰۲
۸. صحیفة علی بن ابی طلحة عن ابن عباس فی تفسیر القرآن الکریم	۲۰۲
۹. تفسیر سعید بن جبیر (م ۹۵ق)	۲۰۴
۱۰. تفسیر الضحاک (م ۱۰۲ یا ۱۰۵ یا ۱۰۶ق)	۲۰۴
۱۱. تفسیر مجاهد (۲۱-۱۰۴ق)	۲۰۴
۱۲. تفسیر الحسن البصری (۲۱-۱۱۰ق)	۲۰۵
۱۳. غریب القرآن منسوب به زید بن علی بن الحسین (م ۱۲۱ق)	۲۰۶
۱۴. الصفوة فی اصطفاء اهل البيت زید شهید (م ۱۲۱ق)	۲۰۶
۱۵. تفسیر السدی الکبیر (م ۱۲۷ق)	۲۰۶
۱۶. تفسیر القرآن الکریم ابی حمزة ثمالی (م ۱۵۰ق)	۲۰۷
۱۷. تفسیر مقاتل بن سلیمان (م ۱۵۰ق)	۲۰۷

۲۰۷	۱۸. تفسیر ابن جریج (م ۱۵۰ ق).....
۲۰۸	۱۹. تفسیر سفیان الثوری.....
۲۰۸	۲۰. تفسیر مالک بن انس یا التفسیر المسند (م ۱۷۹ ق).....
۲۰۹	۲۱. تفسیر سفیان بن عیینة هلالی (م ۱۹۸ ق).....
۲۱۰	۲۲. تفسیر یحیی بن سلام (۱۲۴-۲۰۰ ق).....
۲۱۰	۲۳. آثار تفسیری شافعی (م ۲۰۴ ق).....
۲۱۰	الف) احکام القرآن.....
۲۱۰	ب) تفسیر الامام الشافعی.....
۲۱۱	۲۴. معانی القرآن فراء (م ۲۰۷ ق).....
۲۱۲	۲۵. تفسیر معالم القرآن اخفش (م ۲۱۰ یا ۲۱۵ یا ۲۲۱ ق).....
۲۱۲	۲۶. تفسیر عبد الرحمن بن عامر (م ۲۱۱ ق).....
۲۱۳	کتاب‌های تفسیری ضعیف و کتاب‌های حدیثی.....
۲۱۴	۱. کتاب التفسیر بخاری.....
۲۱۵	۲. کتاب التفسیر مسلم.....
۲۱۵	کتاب‌های تفسیری مفقود.....
۲۱۵	۱. تفسیر و تأویل‌های مکتوب در مصحف امام علی (ع).....
۲۱۷	۲. کتاب الباقر علیه السلام یا تفسیر ابی‌الجارود.....
۲۱۸	۳. تفسیری ۱۲۰ جلدی به املاي امام هادی علیه السلام
۲۱۹	۴. تفسیر و تأویل‌های مصحف اُبی‌بن‌کعب.....
۲۲۰	۵. نسخه کبیره اُبی‌بن‌کعب.....
۲۲۰	۶. نکات تفسیری مصحف ابن‌مسعود (م ۳۲ ق).....
۲۲۲	۷، ۸ و ۹. سه کتاب تفسیری دیگر از ابن‌عباس.....
۲۲۲	۱۰. تفسیر میثم التمار (م ۶۰ ق).....
۲۲۳	سایر کتاب‌های مفقود.....
۲۲۸	نتیجه‌گیری.....
۲۲۹	روایات و آرای پراکنده در کتاب‌های تفسیری.....

نتیجه‌گیری از مباحث آثار تفسیری عصر حضور	۲۳۰
چکیده	۲۳۲
خودآزمایی	۲۳۴
منابعی برای مطالعه بیشتر	۲۳۵
پژوهش	۲۳۵

درس دهم: مستندات تفسیر در عصر حضور

مقدمه	۲۳۹
مستندات تفسیر در عصر حضور	۲۴۰
۱. مستندات متنی	۲۴۱
الف) ویژگی‌های ادبی و سبکی	۲۴۱
ب) فضای نزول آیات	۲۴۲
ج) سیاق	۲۴۳
د) ویژگی‌های گوینده، مخاطب و موضوع	۲۴۳
۲. مستندات منفصل	۲۴۵
الف) قرآن کریم	۲۴۵
ب) روایات نقل شده از پیامبر ﷺ	۲۴۶
ج) روایات نقل شده از امامان معصومین علیهم‌السلام	۲۴۷
د) آرای صحابه	۲۴۷
ه) اجماع امت	۲۴۸
و) محاورات عرفی و اشعار عرب	۲۴۹
ز) معلومات عقلی	۲۵۰
چکیده	۲۵۲
خودآزمایی	۲۵۳
منابعی برای مطالعه بیشتر	۲۵۴
پژوهش	۲۵۴

درس یازدهم: ویژگی‌ها و تطورات کتبی و کیفی تفسیر در عصر حضور

۲۵۷	 مقدمه
۲۵۷	 ویژگی‌های تفسیر در عصر حضور
۲۵۹	 تطورات تفسیر در عصر حضور
۲۵۹	 ۱. گسترش تدریجی قلمرو تفسیر
۲۶۱	 ۲. تطورات کتبی تعلیمات تفسیری امامان معصوم علیهم‌السلام
۲۶۳	 ۳. راه یافتن اسرائیلیات به روایات تفسیری
۲۶۵	 شاهد چگونگی راه یافتن اسرائیلیات به حوزه تفسیر
۲۶۹	 ۴. کیف تفسیر موضوعی
۲۷۲	 چکیده
۲۷۳	 خودآزمایی
۲۷۳	 منابعی برای مطالعه بیشتر
۲۷۴	 پژوهش

درس دوازدهم: مفسران عصر غیبت صغری

۲۷۷	 مقدمه
۲۷۷	 تفسیر در عصر غیبت صغری
۲۷۸	 مفسران عصر غیبت صغری
۲۹۵	 چکیده
۲۹۶	 خودآزمایی
۲۹۶	 منابعی برای مطالعه بیشتر
۲۹۶	 پژوهش

درس سیزدهم: کتاب‌های تفسیری موجود شیعه از عصر غیبت صغری

۲۹۹	 مقدمه
۲۹۹	 ۱. تفسیر الحزبی

۳۰۱	۲. تفسیر فرات کوفی
۳۰۳	۳. ناسخ القرآن و منسوخه و محکمه و متشابهه
۳۰۵	۴. تفسیر العیاشی
۳۰۸	۵. کتاب التفسیر علی بن ابراهیم قمی
۳۱۰	محتوای تفسیر القمی
۳۱۴	چکید
۳۱۵	خوارزم
۳۱۵	منابعی برای مطالعات بیشتر
۳۱۵	پژوهش

درس چهاردهم کتابهای تفسیری موجود اهل تسنن از عصر غیبت صفرا

۳۱۸	مقدمه
۳۱۸	۱. تفسیر کتاب الله العزیز هُواری
۳۲۰	۲. تأویل مشکل القرآن
۳۲۱	۳. تفسیر غریب القرآن
۳۲۲	۴. کتاب تفسیر القرآن سنن ترمذی
۳۲۲	۵. تفسیر التستری
۳۲۴	۶. کتاب ما اتفق لفظه و اختلف معناه من القرآن المجید
۳۲۵	۷. تفسیر النسائی
۳۲۷	۸. تفسیر ابن وهب یا الواضح فی تفسیر القرآن الکریم
۳۲۷	۹. تفسیر الطبری
۳۲۹	ترجمه تفسیر طبری
۳۳۱	۱۰. معانی القرآن و اعرابه
۳۳۲	۱۱. اعراب القرآن
۳۳۳	۱۲. جامع التأویل لمحكم التنزیل
۳۳۴	۱۳. تفسیر القرآن العظیم

۳۳۵	نتیجه‌گیری
۳۳۷	ویژگی‌ها و تحولات تفسیر در عصر غیبت صغرا
۳۳۷	۱. دور از دسترس بودن امام معصوم
۳۳۸	۲. گرایش عمومی به تفسیر
۳۳۹	۳. رواج تفسیرنویسی
۳۴۰	افزایش آثار تفسیری
۳۴۰	۵. غلبه شیوه‌های خاص تفسیری
۳۴۱	۶. گرایش به افیایی تفسیر
۳۴۲	چکید
۳۴۴	خودآزمایی
۳۴۵	منابعی برای مطالعه بیشتر
۳۴۶	پژوهش
۳۴۷	منابع
۳۴۳	نمایه‌ها

قرآن کریم در خور اعتمادترین منبع و حیانی است که انسان‌ها را به استوارترین روش زندگی و ایت‌های بلند و آنان را که در پی خشنودی خداوند باشند به جاده‌های بی‌گزیند راه می‌نماید و از تاریکی‌ها نجات می‌دهد و به جهانی سراسر نورانیت وارد می‌سازد.^۲

آشنایی با این کتاب قرآن و بارزش نشان می‌دهد که برخی از آیات آن و بخشی از مراتب آیات، نیازمند تبیین و تفسیر است. نخستین کسی که قرآن کریم را تفسیر کرد، رسول اکرم ﷺ بود و پس از ایشان مفسران برگزیده خدا، اهل بیت عصمت و جلال عهده‌دار تفسیر بودند. برخی اصحابه، تابعین و تابعین تابعین و مفسران بعدی در عصر حضور، غیبت صغری و تا عصر حاضر نیز هر کدام به اندازه دانش خود قرآن را تفسیر می‌کردند، و این چنین، تفسیر از صدر اسلام تاکنون رواج داشته و با فراز و نشیب‌های گوناگونی پیش رفته است. مفسران با گرایش‌های گوناگون، کتاب‌های تفسیری تألیف کرده و در تبیین آیات نورانی فراوان کوشیده‌اند. از این رو، آگاهی از تاریخ تفسیر قرآن، در تفسیر درست قرآن کریم و استفاده بهین از آثار تفسیری نقش مهم و بسزایی دارد.

برای تأمین این آگاهی مفید و ضروری، پیش‌تر جلد اول کتاب تاریخ تفسیر قرآن با تلاش پژوهشگر ارجمند، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین آقای اکبر بابایی،

۱. «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّذِي هِيَ أَقْوَمُ» (اسراء، ۹).

۲. «يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ» (مائده، ۱۶).

زید عزه، تألیف شد و به لطف الهی توجه اندیشمندان را به خود جلب کرد و در مراکز علمی حوزوی و دانشگاهی از آن به‌منزله منبع یا کتاب درسی استفاده گردید؛ ولی چون این کتاب، فاقد ویژگی‌های متن درسی بود، درخواست شد این کتاب بازنگاری و به صورت متن درسی عرضه شود. در پاسخ به این درخواست، با تلخیص مطالب آن، کتاب پیش رو با ویژگی‌های متن درسی تهیه شد و اکنون با عنوان درس‌نامه تاریخ تفسیر قرآن به جامعه علمی کشور عرضه می‌شود. تلخیص کتاب تاریخ تفسیر قرآن با استردگی مطالب و فراوانی منابع ارجاع داده‌شده و مختصر کردن آن در حد دو واحد درسی، شکایت زیادی داشت که بر استادان محترم پوشیده نیست و به لطف الهی این مشورت تألیف بر طرف شد. با همه تلاشی که برای اتقان کار صورت گرفت، امکان اشتباه در آن وجود دارد و از استادان محترم، دانش‌پژوهان، قرآن‌پژوهان و خوانندگان فاضل، خواست می‌شود از انتقادهای و پیشنهادهای خود دریغ نوزند و ما را برای اصلاح آن یاری فرمایند. امید است این بضاعت مزجاة مورد قبول حضرت حق و عنایت ولی مصلح باشد و گامی مؤثر در پیشرفت دانش تفسیر قرآن و خدمتی به شیفتگان معارف قرآن، استادان و دانشجویان باشد.

در پایان، از همه عزیزانی که در نگارش کتاب این اثر یاریگرمان بودند، تشکر می‌کنم و از خدای منان توفیق روزافزون آنان را خواستارم. امیدوارم خدای متعال ما را بیش از پیش با قرآن آشنا ساخته، توفیق عمل به معارف گران‌بای قرآن را عطا کند. «و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد وآله طاب ثلثین».

حسن صادقی